

Бех І.Д., доктор психол. наук,
дійсний член НАПН України,
директор Інституту проблем
виховання НАПН України

ГЕНЕЗО-МОДЕЛЮВАЛЬНИЙ МЕТОД

ВИКОРИСТАННЯ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Зважаючи на гуманістично-розвивальні ідеї сучасного виховання досить продуктивним видається так званий генезо-моделювальний метод. Своєму створенню він зобов'язаний вченим-творцям культурно-історичної теорії (Д.Б.Ельконін, В.В.Давидов, С.Д.Максименко), які успішно реалізували його в навчальному процесі, що забезпечував повноцінний розумовий розвиток учнів. Наша ж мета полягає у можливості трансформації означеного методу у процес виховання зростаючої особистості.

Своєрідністю генезо-моделювального методу є те, що він передбачає не лише модель (ідеальне уявлення) певного внутрішнього утворення, а й такий же оптимальний спосіб його досягнення. Уточнимо, що даний спосіб може сповна розкрити процес покрокового, психологічно вивіреного виникнення (генезу) того чи іншого психологічного (розумового чи особистісного) новоутворення (наукового поняття, здібності, духовно-моральної якості як цінності). Саме таку подвійну модель, як на рівні мети так і способу її досягнення, утримує генезо-моделювальний метод, і в цьому його справжня розвивальна інноваційність.

Універсальність же цього методу полягає у тому, що він дозволяє керувати виховувати будь-яку морально-духовну цінність, незважаючи на їхню змістову специфіку.

Генезо-моделювальний метод містить засоби, за допомогою яких суб'єкт організовує свою поведінку на етапі як сприймання, так і довільного прийняття соціальної вимоги (цінності). Ці засоби функціонують у процесах

формування емоційних образів і вольових переживань. Генезо-моделювальний метод повною мірою реалізує ідею соціальної зумовленості психіки людини, оскільки в ньому лише соціальні детермінанти виступають як психологічні знаряддя розгортання внутрішнього процесу.

Той чи інший метод виховання є певним способом організації педагогічних впливів і діяльності суб'єкта, спрямованої на їх прийняття. Від цієї організаційної функції залежить розвивальна ефективність використовуваного методу. Тому при побудові генезо-моделювального методу в галузі виховання особистості слід виокремити його основоположні щодо організаційної функції принципи.

Теоретичний аналіз сутності генезо-моделювального методу дає змогу сформулювати *принцип активності компонентів ситуації*. Він констатує відношення між суб'єктом і навколишнім соціальним середовищем. Суб'єкт і соціальне середовище розглядаються тут як первинна єдність, ситуація, яка є рушійною силою поведінки. При цьому потрібно виходити з того, що соціальні чинники є не лише сприятливим, а й пасивним щодо суб'єкта ґрунтом. Ідеться про активну дію на нього цих чинників. Крім того, вони включаються в структуру психічних операцій, починають виконувати функції активних «агентів», які зовні керують внутрішніми процесами.

Якщо взяти до уваги сформований у психології виховання підхід до відношення «соціальна дія – суб'єкт», то виявиться, що в ньому нерівномірно представлені його структурні компоненти. Основний акцент зроблено на зовнішній і внутрішній бік діяльності суб'єкта. Соціальна дія – дія середовища – залишається методично збідненою, недостатньо операціоналізованою, що знижує її перетворювальну ефективність.

Про активність соціальних чинників (вимог, подій тощо) можна говорити остільки, оскільки вони справляють вплив на суб'єкта, викликають у нього психічну діяльність. Стосовно завдання довільного прийняття суб'єктом етичної норми важлива активність не сама по собі, а ступінь її вияву. Вона має бути такою, щоб відображення суб'єктом соціальної вимоги

не завершувалось у формі образу сприймання (перцепту), а породжувало у нього процес емоційного переживання сприйнятого. Сформований емоційний образ етико-моральної вимоги і далі виявляє активність у плані спонуки суб'єкта до внутрішньої роботи, спрямованої на довільне прийняття рішення діяти запропонованим способом (за змістом певної цінності).

Принцип системності особистісних якостей розкриває у внутрішніх зв'язках і закономірностях складний етап їх перетворення в процесі культурного розвитку людини. Витоками особистісних якостей є елементарні емоційні переживання, що трансформуються в усвідомленні почуття-спонуки до поведінки й діяльності. Ці дві основні форми, що їх набувають емоції, становлять сутність розвитку особистісних якостей. Таким чином, усвідомленість перетворює просту за внутрішньою будовою емоційну реакцію на складне, системне утворення – когнітивно-емоційну цілісність, психічний еквівалент особистісної якості. Примітивне, неусвідомлене емоційне переживання спричинює ситуативну поведінку, внаслідок чого дитина стає пасивним суб'єктом, середовище керує нею. Завдяки вияву особистісних якостей відбувається перехід від ситуативної поведінки до свідомої, соціально нормованої.

Принцип діяльній природи особистісних якостей пояснює своєрідність самого моменту їх виникнення, а розвиток їх є довільним процесом, оскільки в індивіда завжди наявне стійке прагнення до функціонування за законами природних способів поведінки, які чинять певний опір свідомому прийняттю вироблених суспільством способів життєдіяльності. Довільність характеризується тим, що суб'єкт набуває здатності будувати свою поведінку свідомо (на основі особистісних рис, що перебувають у процесі формування), звільняючись від влади як свого природного стану, так і конкретної ситуації.

На підставі психологічного уявлення про генезо-моделювальний метод можна визначити структуру відповідного особистісного завдання. Для досягнення певної мети особистісне завдання мають розв'язувати спільно

вихователь і вихованець. Вихователь як суб'єкт дії (СД) – ним може бути й дитячий колектив, - спрямовуючи свою діяльність на вихованців як на об'єкт дії (ОД), викликає в них відповідну інтелектуально-емоційну активність, що сприяє розв'язанню завдання з самовиховної самозміни. Якщо вихованець цього завдання не розв'яже, то не буде досягнуто наміченої вихователем мети.

Запропоноване особистісне завдання пов'язане з постановкою вихователем суспільно важливої вимоги та організацією діяльності вихованця, спрямованої на її свідоме прийняття. Повне розгортання особистісного завдання відбувається тоді, коли воно розв'язується в гранично ускладнених умовах, тобто коли окрема дитина чи група не приймають вимоги, внаслідок чого порушується спільна діяльність. Прикладом запропонованого особистісного завдання може бути ситуація необхідності залучення учнів до спільної громадської діяльності й відмови від неї кількох з них, тобто це ситуація формування у них працелюбності як духовної цінності.

Високий рівень. Усвідомлено, з бажанням виконує трудові доручення. З повагою ставиться до праці дорослих та однолітків. Трудові вміння й навички відповідають вікові, творчо використовуються у нових видах трудової діяльності. Прагне виконувати роботу самостійно і якомога краще. Помічає труднощі однолітків, завжди допомагає. Має велике емоційне задоволення від результатів праці. Дбайливо ставиться до шкільного майна і вимагає цього від інших.

Середній рівень. Трудові доручення виконує охоче, особливо якщо вони дають змогу задовольнити особисті потреби. Трудові вміння та навички стійкі, але творчо їх використовувати не вміє. Працює сумлінно. Готовий допомогти іншим залежно від ситуації. Бережливо ставиться переважно до особистих речей, не псує їх, але не зупиняє в цьому інших. Розвинені навички самообслуговування.

Нижчий середнього. Трудові доручення виконує після нагадувань. Робить це неохоче, абияк. Трудові вміння й навички нестійкі. Знання про певні трудові операції поверхові. Прагне не помічати ситуацій, коли потрібно допомогти одноліткам і дорослим, надає підтримку лише на їх прохання. Емоційний компонент виявлений слабо. Недбало ставиться до шкільного майна. Навички самообслуговування розвинені недостатньо.

Низький рівень. Відмовляється виконувати трудові доручення. Трудові вміння і навички розвинені слабо, не відповідають вікові. Відмовляється допомагати одноліткам і дорослим, виявляючи риси егоїстичної поведінки. Емоційний компонент відсутній. Іноді псує шкільне майно, особисті речі тримає в безладі. Навички самообслуговування не розвинені.

Інструкція:

Учитель має систематично фіксувати поведінку молодших школярів у різних ситуаціях шкільного та позашкільного життя і класифікувати її відповідно до нормативів поданої діагностичної процедури.

Дамо порівневу модель цінності «працелюбність».

Розв'язання особистісного завдання, пов'язаного з працелюбністю, відбувається в чотири етапи. Для кожного з них визначено конкретну мету дії вихователя, його тактику, спрямованість, зміст, спосіб пред'явлення, умови виконання дії, а також характер реагування ОД.

Перший етап. *Мета дії:* розкрити учневі як ОД за допомогою аналізу змісту вчинку реальне ставлення його до навчання.

Тактика дії: на цьому етапі СД має нейтралізувати негативний вплив наслідків учинку ОД на діяльність і морально-психологічний клімат колективу.

Спрямованість дії є засобом реалізації мети. Вона може бути особистісною, поведінковою або їх поєднанням. Якщо спрямованість є особистісною, слід аналізувати й оцінювати мотиви, властивості ОД, якщо поведінковою – його вчинки. На початковому етапі спрямованість дії – особистісна. Предметом оцінювання є не стільки акт відмови від праці,

скільки виокремлений навчальний мотив, який об'єктивно відповідає вчинкові. Наприклад, зміст спрямованості дії формулюється так: «Ти відчуваєш школу не для того, щоб учитися, як вважаєш, а щоб розважатися, як доводить твій учинок».

Зміст дії (через нього розкривається тактика): вихователь у присутності ОД адресує колективу судження про готовність узяти на себе виконання його функцій. Колектив приймає судження як один із мотивів діяльності. Наприклад: «Обійдемося без Олега, виконаємо його частку роботи. Згодні?».

Спосіб пред'явлення дії може бути прямим і опосередкованим. На цьому етапі він є опосередкованим, оскільки вихователь впливає на ОД не безпосередньо, а через колектив.

Умови виконання дії: вона може відбуватися в колективі й поза ним. На першому етапі виховна дія виконується в колективі.

Характер реагування ОД: ігнорування вимоги, замкненість у собі, демонстрування уявної незалежності від колективу, самотність.

Другий етап. *Мета дії*: викликати в ОД боротьбу мотивів.

Тактика дії: практично утверджує нормативний спосіб поведінки як засіб впливу на ОД.

Спрямованість дії: особистісна. Вихователь об'єктивує актуальний і потенційний мотиви ОД, розкриває перспективи поведінки та ставлення колективу до учня, якщо він виявить бажання працювати.

Зміст дії: виконання колективом поставленої вимоги працювати в умовах певного обмеження міжособистісних контактів з ОД для здійснення на нього психологічного впливу.

Спосіб пред'явлення дії: прямий.

Умови виконання дії: в колективі.

Характер реагування ОД: зародження процесу емоційного переживання з приводу його позиції і поставленої вимоги.

Третій етап. *Мета дії:* досягти здійснення ОД розгорнутого процесу рефлексії.

Тактика дії: обережно мобілізує ОД на свідоме прийняття належного рішення.

Спрямованість дії: особистісно-поведінкова. Предметом оцінювання однаковою мірою є і вчинок, і особистісні якості ОД.

Зміст дії: вихователь проводить бесіду, якою передбачено:

а) формування в ОД належного ставлення до правил поведінки в колективі; б) з'ясування його (ОД) думки щодо виконання правил поведінки членами колективу; в) оцінювання ОД власного вчинку з погляду його впливу на життєдіяльність колективу загалом; г) пояснення ним (ОД) дій колективу з приводу його вчинку (наприклад: «Чи вважаєш ти, що в школі кожний учень може поводитися так, як йому заманеться?», «Чи виконують правила поведінки інші члени колективу?», «Чи не впливає твій учинок негативно на життя колективу?», «Як ти оцінюєш ставлення до тебе, що склалося в колективі?»). Потім вихователь наголошує на правильності дій колективу щодо ОД, підтверджує раніше дану ним особистісну оцінку й оцінку вчинку, висловлює впевненість у виявленні позитивних рис, розкриває перспективи колективно важливого способу поведінки).

Спосіб пред'явлення дії: прямий.

Умови виконання дії: в колективі.

Характер реагування ОД: критичне осмислення власного вчинку.

Четвертий етап. *Мета дії:* сформувати в ОД первинну психологічну готовність до нормативного способу поведінки.

Тактика дії: підтримує зароджений новий мотив поведінки.

Спрямованість дії: поведінкова. СД (учні) спрямовують зусилля на поведінкову сферу ОД.

Зміст дії: деякі члени колективу виявляють підтримувальні й спрямовувальні мовні реакції з приводу правильного способу розв'язання ОД

морального завдання. Решта членів колективу ще не вступає в міжособистісні контакти.

Спосіб пред'явлення дії: прямий.

Умови виконання дії: як у колективі, так і наодинці.

Характер реагування ОД: первинне свідоме прийняття соціальної вимоги.

П'ятий етап. *Мета дії:* Закріплення у внутрішньому плані учня цінності працелюбності як соціальної вимоги. Мета п'ятого етапу досягається в результаті розгорнутого процесу самоусвідомлення у формі відповідних вправ.

Виконання вправ щодо цінності «працелюбність».

1. Забудьте будь-які бажання, наміри тощо. Зосередьтеся на понятті працелюбності і розмірковуюте над ним. Що це за цінність, яка її природа, смисл і т. ін.?
2. Усвідомте значущість працелюбності, її призначення, її корисність у встановленні позитивних міжособистісних стосунків, гарного морально-психологічного клімату в колективі. Побажайте її.
3. Намагайтеся викликати переживання працелюбності, уявляючи конкретну поведінкову ситуацію, в якій працелюбність має виявитися. Спробуйте побачити й відчути себе в цій ситуації працелюбними.
4. Пообіцяйте собі, що завжди будете працелюбними.
5. Виготуйте табличку з написаним на ній словом «працелюбність», використавши колір, який, на вашу думку, найповніше виражає цю цінність.

Наведена вправа може бути покладена в основу ширшої програми. Доцільно збирати твори поезії, живопису, листівки, уривки з біографій тощо, які викликають у вас чи символізують для вас працелюбність. Оточивши себе такими матеріалами, ви зможете розвинути в себе цю особистісну цінність.

Дійовим інструментом особистісного саморозвитку є творча уява, її застосовують для формування ідеальної моделі конкретного морально-

духовного образу «Я», який стає орієнтиром зростання, надання сил і може бути втілений у життя. У цьому разі йтиметься про самовиховання бажаної особистісної цінності, яка ще не є основою конкретного образу «Я». У наведеній нижче формі вправа з ідеальною моделлю призначена для індивідуального використання.

Послідовність виконання вправи на прикладі цінності «працелюбність».

1. Заплющте очі і подумайте про конкретний образ себе в контексті певної особистісної цінності. Нехай він виникне перед вашим внутрішнім зором.
2. Уявіть, якими ви були б, якби володіли працелюбністю в усій її повноті. Дозвольте цьому образу сформуватись в усіх деталях. Подивіться, як ця цінність виявляється у погляді, положенні тіла, виразі обличчя. (Спочатку образ може бути недостатньо стійким, розмитим, заявлятися і зникати, проте і в такому разі він впливатиме на ваше підсвідоме). На кілька миттєвостей подумки утримуйте цей образ, закликаючи його повніше виявляти вибрану вами цінність «працелюбність».
3. Уявіть, що ви входите в цей образ та утворюєте з ним одне ціле, - так ніби вбираєтесь у новий одяг. Злившись із ним, відчуйте, що працелюбність стає часткою вас. Уявіть, як відчувається повнота володіння цією цінністю. Відчуйте, що працелюбність проникла в кожную клітину, тече по жилах, пронизує все ваше тіло, ваші почуття, спосіб думання й мотиви.
4. Уявіть себе в одній чи кількох ситуаціях повсякденного життя, виявляючи працелюбність понад звичайне. Детально уявіть, як розгортаються ці ситуації.
5. Розплющте очі і намалуйте цей образ або його символ. Якщо у вашій уяві не виник образ, почніть малювати – і він з'явиться.

6. Запишіть думки, що виникли у зв'язку з цим образом, опишіть емоційні переживання, викликані ним, яким є смисл вашого малюнка, як він пов'язаний із вашим повсякденням.
7. Дайте собі відповідь на запитання: на підставі яких переконань, мотивів, переживань я вважаю модель конкретного образу «Я» ідеальною?
8. Завершіть виконання вправи заявою про свою рішучість діяти весь день відповідно до ідеальної моделі.

ОТОТОЖНЕННЯ

Для того, щоб акт ототожнення суб'єкта з тією чи іншою особистісною цінністю (працелюбністю) відбувся, вона має викликати у нього на певний момент почуття найбільшої повноти життя, бути суб'єктивно неперевершеною і глибокою. В результаті такого ототожнення людина переживає себе, а говорить про себе здебільшого в межах життєвого вияву цієї цінності, вважає її однією із центральних і найбільш близьких компонент своєї особистості. Вона радіє за свій моральний здобуток і прагне повноцінно використовувати його. Тривале ототожнення зі своїми особистісними цінностями приводить зрештою до гармонізації життєвої ситуації, зняття чи значного пом'якшення кризових явищ, оскільки подібне самоототожнення є внутрішньою основою набуття особистого досвіду як стабілізаційного чинника поведінки й діяльності людини.

Пропонована нижче вправа з самоототожнення сприятиме опануванню, керуванню і користуванню певною особистісною цінністю (працелюбністю).

Послідовність виконання вправи

1. Розслабившись, повільно й осмислено скажіть собі: «Я усвідомлюю, що я – це працелюбність».
2. Зосередьтесь на основній ідеї: «Я – носій працелюбності, без неї я себе не уявляю».
3. Зробіть спробу усвідомити це як факт особистого досвіду за таким напрямом: Хто я, у чому сутність мого «Я»? Сутність мого «Я» – це мої

особистісні цінності, зокрема працелюбність. Я утверджую свою тотожність із ними та усвідомлюю їх стійкість і силу.

4. Утримуйте у свідомості працелюбність, радісно переживайте її.

ВНУТРІШНІЙ ДІАЛОГ

Уявіть свою працелюбність в образі дівчини, яка її випромінює. Вступіть із цим уявним образом у внутрішній діалог. Запитайте у нього, про що ви хотіли б дізнатися з приводу переживання працелюбності у зв'язку з її виявом у відповідному вчинку.

СИМВОЛІЗАЦІЯ

Певна особистісна цінність (зокрема, працелюбність) символізується за допомогою візуалізації зорового уявлення процесу перетворення пуп'янка троянди в розкриті квітку.

Послідовність виконання вправи

1. Заплющте очі. Розслабтеся.
2. Уявіть троянду в стадії бутону. Тепер зверніть увагу безпосередньо на бутон. Він ще вкритий зеленими чашолистками, але на самій його верхівці можна побачити маленьку цятку майбутньої квітки. Зосередьтеся на цьому образі.
3. Дуже повільно чашолистки починають роз'єднуватися, розгортаючись і відкриваючи все ще закриті пелюстки. Чашолистки продовжують розкриватися доти, доки вашому поглядові відкривається весь бутон.
4. Пелюстки також починають повільно розгортатися, ви бачите духмяну троянду, вже повністю розкрити. Спробуйте відчути пахощі троянди, її ні з чим не зрівняний аромат.
5. Тепер ототожніть в уяві свій образ, який відповідає вашій працелюбності, з трояндою. Троянда, розквіт якої ви чітко уявили, символізує розвиток вашої працелюбності.
6. Усвідомте все, що ви уявили. Розплющте очі.

Цій самій меті слугує і прийом «спрямувального уявлення». Ототожнивши себе з певною особистісною цінністю (працелюбністю),

вихованець використовує символіку сходження. Починаючи сходження, уявляйте пейзаж, що розгортається перед вами, що ви пробираєтеся через хаші дерев, ідете гірським лугом чи краєм урвища. Відчуйте, як наростає почуття сходження, як чистішає повітря, вслухайтеся в тишу, що панує навколо. Протягом усього сходження не забувайте про свою особистісну цінність. Образне переживання сходження на гору являє собою внутрішнє сходження до вищого рівня привласнюваної особистісної цінності. Тут діє підмічена психологами закономірність, згідно з якою спроба сходження, яка здійснюється людиною в уяві, зумовлює появу життєдайних образів, що супроводжуються різними ейфорійними (радісними) переживаннями. Навпаки, спуск викликає похмурі образи і почуття суму, тривоги і страждання. Якщо ми уявимо, що сходимо на гору, взявши із собою якусь особистісну цінність, то можемо викликати в ній певні зміни: емоційно збагатити, зрозуміти її теперішній і майбутній внесок в ансамбль нашої особистості.

Кожна сформована особистісна цінність у процесі виховання має виступити своєрідним «санкціонувальним центром», який дає дозвіл на подальші наміри і рішення вихованця. Створення такого центру і його розширення – це, власне, розвиток сили добродійного «Я» дитини. У процесі розгортання внутрішнього мовлення вона мусить постійно звертатися до свого «санкціонувального центру як народжуваного добродійного «Я», за яким стоять інтеріоризовані духовно-культурні цінності. Це ефективний розвивальний прийом, оскільки вихованець подумки розчленовує своє «Я» на таке, що перешкоджає (егоїстичним переживанням) і сприяє (піклуванню про інших) особистісному зростанню. Він має справу лише з останнім, ігноруючи перше.

Отже, між центром санкціонування і тими психічними утвореннями, які чинять опір його дії, має бути «психологічна дистанція» для відстороненого їх сприймання та аналізу. В такій діяльності вони втрачають свою гальмівну силу, вивільняючи простір для дій центру санкціонування.

Та чи інша особистісна цінність в образі «Я» функціонує як відносно жорстка програма певних типів поведінки. Якщо в моєму образі «Я» зафіксовано, що я працелюбний, а за якихось обставин скоїв учинки протилежного змісту, то у мене виникають емоційні переживання, пов'язані зі зниженням самоповаги. Розбіжність між образом «Я» і нашою реальною поведінкою стає психологічним підґрунтям для породження страждань. Що більш значущою є якість, зафіксована в нашому образі «Я», то сильніше переживається розбіжність, непідкріплення якостей нашого «Я».

У вихованні слід враховувати фундаментальну психологічну закономірність: що сильнішими і стійкішими стають особистісні цінності дитини, то легше вона позбавляється від своїх егоїстичних устремлінь та обмеженості, які перешкоджають розвиткові морально-духовного образу «Я».

Потрібно постійно й цілеспрямовано розвивати у дитини активність її «Я». Важливу роль у цьому відіграє уявлення вихованця про його «Я» як таке, що діє і започатковує довкола себе (чи в самому собі) певні зміни. Задля розвитку активності «Я» дитина мусить виявляти емоційно-ціннісне ставлення не тільки до конкретних результатів своїх учинків або дій, а й до їх намірів, спонук. Наприклад, вихованець констатує: «Я радий, що виявив своє бажання». Тут логічний наголос робиться на своєму «Я». Таке поцінювання має здійснювати й вихователь. Кожну, навіть слабку спробу дитини виявити своє соціально-моральне «Я», він мусить усіяко підтримувати й вітати.

За допомогою подібних прийомів вихованець, по-перше, перетворює своє «Я» з потенційного стану на актуальний. По-друге, конкретні вияви активності, що за своєю природою є емоційними переживаннями, узагальнюються в осмислене емоційне утворення, своєрідну настанову, психологічним механізмом виникнення якої є емоційне переживання (переживання з приводу усвідомленого бажання відповідним чином діяти, наприклад, працелюбно). Оскільки усвідомлене бажання є психологічним

відповідником особистісної цінності, то можна говорити про його емоційний супровід, тобто про активність «Я».

Вихованець має емоційно переживати стан своєї причетності або й джерела змін у довколишньому світі. Це прагнення бути причиною власних дій становить не якийсь особливий мотив, а керівний принцип, що пронизує різні мотиви. У суб'єкта виникає певний емоційний стан – радість від активності.

За цілеспрямованого науково обґрунтованого виховання дитина має оволодіти мистецтвом «створення себе як особистості». А таке мистецтво великою мірою визначається вмінням прямувати у вибраному моральному напрямі. Це вміння виробляється у вихованця в тому разі, якщо у повсякденному житті він систематично вправляється у добродійних учинках. Завдяки цьому відбувається поступове тренування моральних сил, необхідних для керування поведінкою. Тож слід використовувати кожний сприятливий момент і діяти відповідно до сформованого морально-духовного образу «Я». Саме вчинок має завершувати «побудову» особистості, бо моральні устремління залишають у нервовій системі помітний слід не самі по собі, а лише тоді, коли вони втілюються у відповідні дії, стаючи актами суспільно значущої поведінки. Коли високоморальне рішення не завершено відповідною дією, людина не тільки збіднює свою особистість, втрачаючи добру справу, а й водночас створює внутрішні бар'єри для звершення таких дій у майбутньому.

Втілена у вчинок особистісна цінність має виступити приводом для ототожнення вихованця з морально-духовною сутністю, на якій мають ґрунтуватися його особистісні вияви. У цей момент дитині легше посісти об'єктивну позицію щодо ролі ідеальних і матеріальних устремлінь у її життєпобудові. Сила позитивного емоційного піднесення, яка охоплює суб'єкта морального вчинку, сприяє розототожненню його з надмірними потребами заземленого речового рівня, полегшує процес розлучення з ними. Таким чином, виникають передумови для віри підростаючої особистості у

свої моральні зміни, у приховані добродійні можливості. Тепер дитині психологічно важко заявити: «Я ніколи не зможу стати таким: це було б зовсім не в моєму характері». Слід зауважити, що подібна ідея («не в моєму характері») відображає хибний погляд, що нам визначено бути завтра такими, якими були ми вчора, а змінюватися боязко чи просто немислимо.

Описана нормативна модель розв'язання особистісного завдання щодо працелюбності є науково-психологічною основою правильної організації виховання учнів. Звичайно, в кожному конкретному разі вона може дещо модифікуватися залежно від характеру поведінки учня: стійкої негативної, ситуативно негативної чи ситуативно позитивної. Саме від цього залежить, чи слід проходити всі етапи, чи якийсь можна вилучити, чи, зрештою, об'єднати їх. Але основну ідею нормативної моделі, пов'язану з диференціацією мети й тактики дії вихователя, та вправ на розгортання процесу самосвідомості потрібно обов'язково зберегти, оскільки вона вироблена з урахуванням особливостей внутрішнього світу вихованця, крізь який проходять усі виховні впливи. Апробація на практиці цієї моделі виховання дітей різного віку засвідчила її досить високий виховний ефект.

Список використаних джерел

1. Александровская В.Н. Идеальный образ: концептуально-психологические векторы исследования: монография. Сумы : Универ. книга, 2015 338 с.
2. Асмолов А.Г., Братусь Б.С. О некоторых перспективах исследования смысловых образований личности. *Вопросы психологии*. 1979. № 4. С. 35-46.
3. Бех І.Д. Виховання особистості: Підручник. – К. : Либідь, 2008. – 848 с. :іл.
4. Бугерко Я.М. Духовні виміри ціннісно-сислової сфери особистості студентів вузу. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки. 2014. Вип. 43. С. 345-353.
5. Вегас Х.М. Ценности и воспитание. Критика нравственного релятивизма. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербур. ун-та ; Изд-во Рус. христ. гуманит. акад., 2007. 225 с.
6. Виховання духовності особистості : навчально-методичний посіб. / М.Й.Боришевський та ін.; за заг. ред. М.Й.Боришевського. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.

7. Долинська Л.В., Темрук О.В. Тренінг особистісно-професійної зрілості. Київ : Марич, 2010. – 128 с.
8. Зинченко В.П. Цінності в структурі свідомості. *Вопросы философии*. 2011. № 8. С. 85-97.
9. Карпенко З.С. Аксиологічна психологія особистості. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. 512 с.
10. Колісник О.П. Духовний саморозвиток особистості: монографія. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2015. 476 с.
11. Комунікаційні технології формування соціальних імперативів громадянського суспільства в Україні : монографія / Т.В.Кузнєцова та ін.. Суми : Сумський державний університет, 2015. 320 с.
12. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 2-е вид. Київ : Т-во «Знання» України, 2010. 520 с.
13. Леонтьєв Д.А. Духовність, саморегуляція і цінності . *Гуманитарные проблемы современной психологии*. Изв. Таганрогского гос. радиотехн. ун-та, 2005. № 7. С. 16-21.
14. Максименко С.Д. Психологія учіння людини : генетико-моделюючий підхід : монографія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013. 592 с.
15. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2017. 188 с.
16. Пелех Ю.В. Ціннісно-смісловий концепт професійної підготовки майбутнього педагога : монографія. Рівне : Тетіс, 2009. 400 с.
17. Підлісний М.М., Шубін В.І. Філософія цінностей : історія і сучасність : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2017. 177 с.
18. Помиткін Е.О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2009. 42 с.
19. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі : монографія / Ю.Д.Гундертайло, В.О.Климчук, О.Я.Кляпець та ін.; за ред. Т.М.Титаренко ; НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Міленіум, 2016. 320 с.
20. Рибалка В.В. Методологічні проблеми наукової психології : посібник. Київ : ШКОЛА НАПН України, 2017. 160 с.
21. Савчин М.В. Духовна парадигма психології. Київ : Академвидав, 2013. 252 с.

22. Сапольски Р. Биология добра и зла: Как наука объясняет наши поступки / Роберт Сапольски; Пер. с англ. – М.: Альпина нон-фикшн, 2019. – 766 с.
23. Теорія смислу в гуманітарних дослідженнях та інтенціональні моделі в точних науках / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди ; за ред.. М.В.Поповича. Київ : Наукова думка, 2012. 456 с.
24. Федорчук В.М. Тренінг особистісного зростання : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 250 с.
25. Фурман А.А. Концепція особистості в аксіологічній психології : контури сутнісної евристики. *Психологія і суспільство*. 2016. № 4 (66). С. 89-103.
26. Ціннісно-смісловий універсам людини : монографія ; за ред. канд. філос. наук О.О.Сердюк. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. 290 с.
27. Шевченко Г.П. Духовність особистості у вимірах культури, виховання та освіти : вибрані наукові статті. Київ : Вид-во «Педагогічна думка», 2017. 210 с.
28. Яницкий М.С., Серый А.В. Диагностика уровня развития ценностно-смысловой сферы личности : учеб. пособие. Новокузнецк : МАОУ ДПО ИПК, 2010. 102 с.